



جمهوری اسلامی ایران  
وزارت جهاد کشاورزی

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی،  
اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی



## یادداشت هفتگی

### سیاست‌گذاری اقتصاد و توسعه کشاورزی و روستایی

سال ۴ / شماره ۵۹ / ۱۴۰۲

۱۴۰۲/۰۷/۰۹

#### مطالب این شماره

کاهش رشد منفی اشتغال بخش کشاورزی ایران در  
فصل بهار ۱۴۰۲..... ۲

تهیه و تحلیل: کوهسار خالدي



این موسسه با کمال احترام و سپاس، پذیرای نظرات ارزشمند خوانندگان  
این اثر می‌باشد

تلفن: ۴۲۹۱۶۰۰۰ شماره: ۸۸۹۶۶۶۰ صندوق پستی: ۱۵۱۵-۱۵۸۱۵ کدپستی:  
۱۵۹۸۶-۳۷۳۱۳

E-mail: [aperi@agri-peri.ac.ir](mailto:aperi@agri-peri.ac.ir)  
<https://www.agri-peri.ac.ir>

وجود این که تغییر میزان و سهم اشتغال بخش‌های اقتصادی در فرآیند توسعه، امری معمولی و پذیرفتنی است، لیکن در برنامه‌ریزی بلندمدت برای توسعه‌ی پایدار، در صورت کاهش شدید اشتغال یک بخش اقتصادی (نظیر کشاورزی) و انتقال نیروی کار خارج شده به دیگر بخش‌های اقتصادی و یا ورود آنان به جرگه‌ی بیکاران، نمی‌توان آن را موضع ساده‌ای تلقی نموده و به سادگی از کنار آن گذشت.

فرآیند جهانی و زمانی تغییر مقدار و سهم اشتغال در بخش کشاورزی به گونه‌ای است که معمولاً با توسعه‌ی اقتصادی کشورها از یک سو از مقدار و سهم «اشتغال کشاورزی» کاسته می‌شود و از سوی دیگر بر مقدار و سهم «اشتغال کسب و کار کشاورزی» افزوده می‌شود.<sup>۱</sup> تا زمانی که کاهش میزان اشتغال بخش کشاورزی به دلیل توسعه‌ی فناوری سرمایه‌بر در این بخش و به مثابه‌ی خروج نیروی کار مازاد از این بخش باشد، نگرانی یا تهدید خاصی به حساب نمی‌آید. اما اگر این کاهش اشتغال به کاهش ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی منجر گردد، لازم است که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کلان اقتصاد و بخش کشاورزی، نسبت به آن حساس بوده و به چاره‌اندیشی بپردازند.

همانند زیربخش ساختمان، قسمتی از اشتغال در بخش کشاورزی، تابع فعالیت شرایط فصلی می‌باشد و میزان اشتغال در فصول کاشت، داشت و برداشت محصولات زراعی و باغی (بهار و تابستان) با سایر فصول، تفاوت معناداری دارد. اگرچه بررسی رشد میزان اشتغال فصل بهار بخش کشاورزی در سال‌های ۱۴۰۲-۱۴۰۰، مویب رشد منفی اشتغال این بخش در سال‌های مزبور است، لیکن روند کاهش اشتغال کشاورزی در بهار سال ۱۴۰۲ تقلیل پیدا کرده است (جدول ۱). اشتغال بخش کشاورزی در بهار ۱۴۰۲ نسبت به بهار ۱۳۹۹ (سال شیوع کووید-۱۹) از منظر مقدار اشتغال، حدود ۴۸۸ هزار نفر و از منظر سهم در کل اشتغال کشور حدود ۳.۱ درصد کاهش پیدا کرده است. این آمار

لیکن مقدار اشتغال کشاورزی از ۳۳۲۶ هزار نفر در سال ۱۳۳۵ به ۳۵۱۳ هزار نفر در سال ۱۴۰۱ افزایش یافته است.

**عنوان خبر:** کاهش رشد منفی اشتغال بخش کشاورزی ایران در فصل بهار ۱۴۰۲

**تهیه و تحلیل:** دکتر کوهسار خالدي

**کد:** PN-4-14020709-(90)

### خلاصه متن خبر

جمعیت شاغلان ۱۵ ساله و بیشتر در فصل بهار ۱۴۰۲ حدود ۲۴ میلیون و ۳۰۶ هزار نفر بوده که نسبت به فصل مشابه سال قبل ۷۲۸ هزار نفر افزایش داشته است. بررسی اشتغال در بخش‌های عمده‌ی اقتصادی نشان می‌دهد که در بهار ۱۴۰۲، بخش خدمات (با ۵۱.۳ درصد)، بیش‌ترین سهم اشتغال را به خود اختصاص داده است. در مراتب بعدی بخش صنعت (با ۳۳.۱ درصد) و بخش کشاورزی (با ۱۵.۵ درصد) قرار گرفته‌اند. در فصل بهار ۱۴۰۲ نسبت به بهار ۱۴۰۱، از یک سو، از سهم شاغلان بخش کشاورزی حدود ۰.۵ درصد کاسته و از دیگر سو بر سهم شاغلان بخش‌های صنعت و خدمات به ترتیب ۰.۴ درصد و ۰.۱ درصد افزوده شده است. رشد اشتغال بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات در بهار ۱۴۰۲ نسبت به فصل مشابه سال قبل به ترتیب ۰.۲- درصد، ۴.۳ درصد و ۳.۳ درصد بوده است (مرکز آمار ایران، الف-۱۴۰۲).

### تحلیل و پیشنهاد سیاستی

اشتغال، به عنوان یکی از شاخص‌های هدف در برنامه‌های اقتصادی، دارای دو کارکرد است: عامل تولید کالاها و خدمات و منبع تامین درآمد خانوارها. به همین خاطر وضعیت و تغییرات اشتغال در هر کشور، تا حدودی شاخصی برای به تصویر کشیدن وضعیت اقتصادی در همان کشور خواهد بود. از منظر توسعه نیز، میزان اشتغال/ بیکاری و تغییرات آن به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی/ توسعه‌نیافتگی قلمداد می‌گردد. با

<sup>۱</sup>. کاهش سهم اشتغال یک بخش اقتصادی، الزاماً به معنای کاهش مقدار اشتغال آن بخش نمی‌باشد. به عنوان مثال با وجود کاهش سهم اشتغال کشاورزی ایران از ۵۶ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۱۴.۸ درصد در سال ۱۴۰۱،

نشان می‌دهد که با وجود حذف یک عامل بیرونی مخرب (کووید-۱۹) در فصل بهار سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲، عامل یا عوامل درون‌زا و برون‌زای دیگری منجر به کاهش میزان اشتغال کشاورزی در زمان‌های مزبور شده‌اند.

جدول (۱). اشتغال فصل بهار بخش کشاورزی ایران در سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۲

| شرح                                    | بهار ۱۴۰۰ | بهار ۱۴۰۱ | بهار ۱۴۰۲ |
|--|-----------|-----------|-----------|
| مقدار (نفر)                            | ۴۲۴۹۷۵۴   | ۳۷۸۲۵۰۰   | ۳۷۷۶۷۵۲   |
| سهم در کل اشتغال کشور (درصد)           | ۱۷.۹      | ۱۶        | ۱۵.۵      |
| تغییر (نفر)                            | -۱۴۸۷۳    | -۴۶۷۲۵۴   | -۵۷۴۸     |
| رشد (درصد) (نسبت به فصل مشابه سال قبل) | -۰.۳      | -۱۱.۰     | -۰.۲      |

منابع داده‌ها: (۱) مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، الف-۱۴۰۲ (۲) محاسبات تحقیق

در کل اشتغال کشور در نقاط روستایی (به ترتیب حدود ۴۱۲- هزار نفر و ۶.۷- درصد)، بیشتر از نقاط شهری (به ترتیب حدود ۷۴- هزار نفر و ۰.۹- درصد) بوده است. به عبارتی دیگر، در این فاصله‌ی زمانی، خروج نیروی کار روستایی از بخش کشاورزی کشورمان، بیشتر از خروج نیروی کار شهری از این بخش بوده است (حدود ۵.۶ برابر).

بررسی تحولات اشتغال کشاورزی ایران در فصل بهار سال‌های ۱۴۰۲-۱۴۰۰ به تفکیک نقاط شهری و روستایی حاکی از رشد نزدیک به صفر مقدار اشتغال کشاورزی در نقاط روستایی (۰.۳- درصد) و شهری (۰.۱ درصد) در سال ۱۴۰۲ است (جدول ۲). کاهش اشتغال کشاورزی در فصل بهار در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۲ بر اساس مقدار اشتغال و سهم

جدول (۲). اشتغال فصل بهار بخش کشاورزی ایران به تفکیک نقاط در سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۲

| شرح                                    | بهار ۱۴۰۰ |         | بهار ۱۴۰۱ |         | بهار ۱۴۰۲ |         |
|--|-----------|---------|-----------|---------|-----------|---------|
|  | شهری      | روستایی | شهری      | روستایی | شهری      | روستایی |
| مقدار (نفر)                            | ۱۲۵۳۰۱۴   | ۲۹۹۶۷۴۰ | ۱۰۸۱۸۳۵   | ۲۷۰۰۶۶۵ | ۱۰۸۲۹۸۵   | ۲۶۹۳۷۶۷ |
| سهم در کل اشتغال کشور (درصد)           | ۷.۱       | ۴۹.۴    | ۶.۱       | ۴۵.۸    | ۵.۹       | ۴۵.۳    |
| تغییر (نفر)                            | ۹۶۰۷۴     | -۱۱۰۹۴۸ | -۱۷۱۱۷۹   | -۲۹۶۰۷۵ | ۱۱۵۰      | -۶۸۹۸   |
| رشد (درصد) (نسبت به فصل مشابه سال قبل) | ۸.۳       | -۳.۶    | -۱۳.۷     | -۹.۹    | ۰.۱       | -۰.۳    |

منابع داده‌ها: (۱) مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، الف-۱۴۰۲ (۲) محاسبات تحقیق

ترتیب حدود ۳۳۷- هزار نفر و ۲.۶- درصد)، بیشتر از زنان (به ترتیب حدود ۱۵۱- هزار نفر و ۴.۳- درصد) بوده است. به بیانی دیگر، در فاصله‌ی بهار ۱۳۹۹ تا بهار ۱۴۰۲، خروج نیروی کار مردان از بخش کشاورزی ایران، بیشتر از خروج نیروی کار زنان از این بخش بوده است (حدود ۲.۲ برابر).

بررسی تحولات اشتغال کشاورزی ایران در فصل بهار سال‌های ۱۴۰۲-۱۴۰۰ به تفکیک جنس نیز بیانگر رشد مثبت اما ناچیز مقدار اشتغال کشاورزی مردان (۰.۱ درصد) و تداوم رشد منفی (اما کمتر از بهار ۱۴۰۱) مقدار اشتغال کشاورزی زنان (۱.۴- درصد) در بهار سال ۱۴۰۲ است (جدول ۳). کاهش اشتغال کشاورزی در فصل بهار در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۲ بر مبنای مقدار اشتغال و سهم در کل اشتغال کشور برای مردان (به

### جدول (۳). اشتغال فصل بهار بخش کشاورزی ایران به تفکیک جنس در سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۲

| بهار ۱۴۰۲ |         | بهار ۱۴۰۱ |         | بهار ۱۴۰۰ |         | شرح                                    |
|-----------|---------|-----------|---------|-----------|---------|--|
| زن        | مرد     | زن        | مرد     | زن        | مرد     |  |
| ۵۹۸۴۲۱    | ۳۱۷۸۳۳۱ | ۶۰۶۸۱۷    | ۳۱۷۵۶۸۴ | ۷۴۶۶۰۱    | ۳۵۰۳۱۵۳ | مقدار (نفر)                            |
| ۱۵.۵      | ۱۵.۶    | ۱۶.۵      | ۱۶      | ۲۰.۶      | ۱۷.۵    | سهم در کل اشتغال کشور (درصد)           |
| -۸۳۹۶     | ۲۶۴۷    | -۱۳۹۷۸۴   | -۳۲۷۴۶۹ | -۳۱۶۹     | -۱۱۷۰۴  | تغییر (نفر)                            |
| -۱.۴      | ۰.۱     | -۱۸.۷     | -۹.۳    | -۰.۴      | -۰.۳    | رشد (درصد) (نسبت به فصل مشابه سال قبل) |

منابع داده‌ها: ۱) مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، الف-۱۴۰۲ (۲) محاسبات تحقیق

دو زیربخش به آب (بارندگی و آب‌های زیرزمینی)، امری آشکار است.

مطالعات دیگران اثر عواملی نظیر کاهش یارانه‌های کشاورزی (کهنسال و پرمه، ۱۳۹۶)، کاهش آب کشاورزی (پرور و همکاران، ۱۴۰۱)، کاهش تولید و مخارج خوراکی خانوار (محمدی و همکاران، ۱۳۹۲) و کاهش سرمایه‌گذاری و ارزش افزوده‌ی کشاورزی (امیرنژاد و همکاران، ۱۳۹۴) را در کاهش اشتغال کشاورزی تایید نموده‌اند؛ مقولاتی که در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ در بخش کشاورزی ایران، کم و بیش روی داده‌اند (حذف ارز ترجیحی از سال ۱۴۰۱، نرخ رشد ارزش افزوده‌ی منفی کشاورزی (۱۰۰=۱۳۹۰) در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ به ترتیب ۳/۶- و ۴/۴- درصد (مرکز آمار ایران، ب-۱۴۰۲)، کاهش مقدار سرمایه‌گذاری سالانه از ۱۰۷ هزار میلیارد ریال (۱۰۰=۱۳۹۵) در سال ۱۳۹۳ به ۷۹ هزار میلیارد ریال در سال ۱۴۰۰ (بانک مرکزی ج.ا.ا، ۱۴۰۲)، افزایش سهم مخارج خوراکی و دخانی خانوار در کل مخارج سالانه از ۲۸ درصد در سال ۱۳۹۶ به ۳۳ درصد در سال ۱۴۰۱ (مرکز آمار ایران، ج-۱۴۰۲).

#### جمع‌بندی و پیشنهادات

۱) با توجه به شروع کاهش در میزان اشتغال بخش کشاورزی ایران از سال ۱۳۹۹، لازم است که مدیران کلان اقتصاد و بخش کشاورزی در کنار مدیریت و کنترل آثار عوامل اشتغال‌زدا در بخش کشاورزی (به‌ویژه خشکسالی، کاهش منابع آبی و افزایش هزینه‌ی تولید)، با آمادگی و برنامه‌ریزی هدمند، پیش

بررسی آمارهای اشتغال بخش کشاورزی نشان داد که در بهار

۱۴۰۲ نسبت فصل مشابه سال قبل، ضمن تداوم روند ۳ سال گذشته‌ی کاهش اشتغال بخش کشاورزی ایران، در کنار افزایش اشتغال مردان کشاورز و اشتغال کشاورزی شهری از میزان اشتغال زنان کشاورز و اشتغال کشاورزی روستایی کاسته شده است.

تمرکز مطالعات پژوهشی در مورد اشتغال کشاورزی، عمدتاً بر تعیین عوامل موثر بر میزان اشتغال و بیکاری در این بخش بوده است و در مورد علل کاهش سهم اشتغال این بخش، تغییر شغل کشاورزی توسط کشاورزان، خروج قسمتی از نیروی کار از بخش کشاورزی و ورود آن‌ها به سایر بخش‌های اقتصادی و یا بیکار شدن آنان، مطالعات چندانی انجام نشده است. به عنوان مثال، صادقی و همایونی فر (۱۳۸۰) بر مبنای مدل تقاضای تجربی نیروی کار، نشان دادند که کثرت اشتغال کشاورزی نسبت به افزایش سطح زیر کشت (۰/۱۹ درصد)، بیشتر از سرمایه‌گذاری کشاورزی (۰/۱۵- درصد) و ارزش افزوده‌ی کشاورزی (۰/۱۰ درصد) بوده است. با توجه ضریب تاثیر بالای سطح زیر کشت و ارزش افزوده‌ی کشاورزی از یک سو و اثرگذاری منفی خشکسالی در دوره‌ی ۱۴۰۰-۱۴۰۲ بر سطح زیرکشت و مقدار ارزش افزوده از دیگر سو، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که یکی از عوامل اصلی کاهش اشتغال کشاورزی در فصل بهار سال‌های اخیر، می‌تواند تغییرات اقلیمی (کاهش بارندگی و افزایش دما) بوده باشد. لازم به ذکر است که حدود ۷۰ درصد ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی مربوط به زیربخش‌های زراعی و باغی بوده و وابستگی بالای این

- ۶) مرکز آمار ایران (الف-۱۴۰۲). «چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار- بهار ۱۴۰۲». قابل دسترسی در : [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)
- ۷) مرکز آمار ایران (۱۴۰۱). «چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار- بهار ۱۴۰۱». قابل دسترسی در : [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)
- ۸) مرکز آمار ایران (۱۴۰۰). «چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار- بهار ۱۴۰۰». قابل دسترسی در : [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)
- ۹) بانک مرکزی ج.ا.ا (۱۴۰۲). «حساب‌های ملی ایران». قابل دسترسی در [www.cbi.ir](http://www.cbi.ir) :
- ۱۰) مرکز آمار ایران (ب-۱۴۰۲). «حساب‌های ملی فصلی از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۴۰۱». چاپ اول، قابل دسترسی در : [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)
- مرکز آمار ایران (ج-۱۴۰۲). «چکیده نتایج طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی سال ۱۴۰۱». قابل دسترسی در : [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)

نیازهای قانونی و اجرایی لازم برای مدیریت چالش‌ها و فرصت‌های محتمل ناشی از خروج اجباری یا اختیاری بخشی از نیروی کار کشاورزی در آینده‌ی نزدیک را فراهم نمایند تا در آینده از یک سو، مانع از تشدید آثار مخرب این رویداد (کاهش اشتغال کشاورزی) بر رشد ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی شوند و از دیگر سو، از کاهش سطح رفاه خانوارهای کشاورز روستایی، گسترش فقر در نقاط روستایی، مهاجرت روستائیان و ... ممانعت به عمل آورند.

۲) بهتر است که ضمن حفظ میزان اشتغال موجود کشاورزی، رویکرد سیاستگذاران و برنامه‌ریزان کشور در زمینه‌ی اشتغال در کشاورزی، به جای تمرکز بر افزایش اشتغال مستقیم در این بخش بر سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های پسین و پیشین آن (به عنوان بخشی از کسب و کار کشاورزی)، بهبود محیط کسب و کار و حمایت از کشاورزی هوشمند متمرکز باشد.

## منابع

- ۱) امیرنژاد، حمید، مردان‌شاهی، محمد مهدی. و اسدپور کردی، مریم. (۱۳۹۴). «بررسی اثر ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بر اشتغال بخش کشاورزی». کارآفرینی و کشاورزی؛ ۳(۳): ۲۷-۳۴.
- ۲) پرور، عباس، میرزایی خلیل آبادی، حمیدرضا، مهربانی بشارآبادی، حسین. و زارع مهرجردی، محمدرضا. (۱۴۰۱). «تاثیر کاهش آب بر اشتغال بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی بر اساس جدول ماتریس حسابداری- اجتماعی». اقتصاد و توسعه کشاورزی، ۳۶(۲): ۱۲۹-۱۴۱
- ۳) صادقی، حسین. و همایونی‌فر، مسعود. (۱۳۸۰). «نقش کشاورزی در تامین اشتغال و کاهش بیکاری». پژوهش‌های رشد و توسعه پایدار (پژوهش‌های اقتصادی)، ۱(۱): ۱۷-۳۴
- ۴) کهنسال، محمدرضا. و پرمة، زورار. (۱۳۹۶). «برآورد تاثیر کاهش یارانه‌های بخش کشاورزی بر تولید و اشتغال آن». پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، ۱۷(۱): ۲۳-۴۴
- ۵) محمدی، هادی، فلیجی، نعمت. و باقرآبادی، صمد. (۱۳۹۲). «تحلیل عوامل موثر بر اشتغال بخش کشاورزی (مطالعه موردی استان ایلام، کردستان، کرمانشاه و همدان)». فصلنامه اقتصاد مالی، ۷(۲۲): ۱۱۵-۱۳۵



تهران - بلوار کریمخان زند - انتهای خیابان شهید عضدی (آبان) جنوبی - خیابان رودسر - پلاک ۵

تلفن: ۴۲۹۱۶۰۰۰ شماره: ۸۸۹۶۶۶۰ صندوق پستی: ۱۵۱۵ - ۱۵۸۱۵ کدپستی: ۳۷۳۱۳ - ۱۵۹۸۶

E-mail: [aperi@agri-peri.ac.ir](mailto:aperi@agri-peri.ac.ir)

ECE: [ece.aperi@agri-peri.ac.ir](mailto:ece.aperi@agri-peri.ac.ir)

<https://www.agri-peri.ac.ir>